

μέσον θεωρήσεως ἑαυτοῦ, παραλλήλως τοῦ ἑτέρου καὶ συγχρόνως τῆς ἐνό-
τητος ἀμφοτέρων. « Ἀδιαίρετος ἐνότης » συνέχει ἐνθάδε καὶ ἐπέκεινα, διὰ
τοῦτο τὸ πεπερασμένον ὀφείλει νὰ θεωρηθῆ « μόνον ὡς βασικὸν στοιχεῖον
τοῦ Ἐπολύτου »^{33β}.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτουν οἱ ὅρισμοί τοῦ < Πνεύματος > τοῦ Hegel.
Πνεῦμα εἶναι : « Ἡ δημιουργία προϋποθέσεως ἑαυτοῦ³⁴. Ἡ ἄρνησις ἑαυ-
τοῦ καὶ ἡ ἐπιστροφή εἰς ἑαυτό³⁵. Ἡ αὐτο-θανάτωσις καὶ -περίτωσις (sich
abzusterben, sich endlich zu machen), ἀλλὰ διὰ τῆς ἐκμηδενίσεως τῆς φυ-
σικότητος ἢ ἐπάνοδο; εἰς ἑαυτόν³⁶. Ἡ ἀνταντίληψις (Das Vernehmen
seiner selbst³⁷, das sich selbst Vernehmende)³⁸. Ἡ γνῶσις ἑαυτοῦ
εἰς τὴν ἀπαλλοτριώσιν του³⁹. Ἡ αἰωνία αὐτογνωσία, ὁ < αὐταποκλεισμός >
εἰς τὰς σπείδας φωτός τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως καὶ ἡ ἐκ τοῦ πεπερασμέ-
νου αὐτοῦ αὐτοσυλλογὴ καὶ αὐτεπίγνωσις, ἐνῶ εἰς τὴν πεπερασμένην συν-
είδησιν ἐπέρχεται ἡ γνῶσις τῆς οὐσίας της καὶ οὕτω ἡ θεία αὐτοσυνεί-
δησις »^{40 α}.

Ὡστε τὸ Πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει μὲν καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ μόνον
ὡς πεπερασμένον ἔρχεται εἰς ἑαυτό, διὰ νὰ καταστῆ καὶ δι' ἑαυτό,
ἐπιτελεῖ διὰ τοῦ αὐτοδιχασμοῦ του δύο λειτουργίας : τὴν συνειδήσιν
ἑαυτοῦ καὶ τὴν συνειδήσιν περὶ ἑαυτοῦ, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐν ἑαυτῷ,
ἤτοι εἰς τὴν ἀπόλυτον φύσιν του, ἀφ' ἑτέρου δὲ παρ' ἑαυτῷ, ἤτοι εἰς
τὴν πεπερασμένην ἐπίσης φύσιν του. « Ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει περὶ Θεοῦ
μόνον, ἐφ' ἔσον ὁ Θεὸς εἰς τὸν ἄνθρωπον γνωρίζει περὶ ἑαυτοῦ· αὕτη ἡ
γνῶσις εἶναι ἡ αὐτοσυνειδήσις τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡσαύτως, μία γνῶσις τοῦ
ιδίου περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ αὕτη ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ περὶ τοῦ ἀνθρώπου
εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ ἀνθρώπου περὶ τοῦ Θεοῦ. Τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου,
γνωρίζον περὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι μόνον τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καθ' αὐτό^{40β}.
Ὁ Θεὸς εἶναι Θεὸς μόνον, ἐφ' ὅσον γνωρίζει ἑαυτόν· ἡ αὐτεπίγνωσις
του εἶναι πρὸς τούτοις ἡ αὐτοσυνειδήσις του εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ γνῶ-
σις τοῦ ἀνθρώπου περὶ Θεοῦ προβαίνει εἰς αὐτο-γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπου
εἰς τὸν Θεόν »⁴¹.

Μεταξὺ τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ τοῦ θείου πνεύματος ὑπάρχει κοινότης
ἐνεργητικότητος. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶναι ἡ ἄρνησις, ὡς προϋπόθεσις
τῆς αὐτοκαταφάσεως τοῦ θείου Πνεύματος. Τὸ περατὸν Ἐγὼ τοῦ πνεύμα-
τος εἶναι ἡ ἐνεργητικὴ ἀντίληψις, τὸ Θεῖον ἢ παθητικὴ ἀντίληψις, ἀλλὰ
τὸ Θεῖον πνεῦμα εἶναι ἡ ἐνεργητικότης καθ' ἑαυτήν. « Ὑπάρχει μόνον ἐν
Πνεῦμα, τὸ γενικὸν θεῖον Πνεῦμα »^{42 α}. Τὸ πεπερασμένον πνεῦμα, τὸ ὁ-
ποῖον διεξάγει τὴν λειτουργίαν τῆς ἀντιλήψεως εἶναι ἡ δραστηκὴ ὄψις τοῦ
Θείου πνεύματος. Ὑποκειμενικὸν καὶ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα εἶναι οἱ πό-
λοι τοῦ ἐνὸς συναμφοτέρου Πνεύματος. Τὸ πνεῦμα σχετίζεται μόνον πρὸς
ἑαυτό. « Τὸ Θεῖον Πνεῦμα, τὸ ὁποῖον καθίσταται ἀντικείμενον ἀντιλή-

ψεως, είναι τὸ ἀντικειμενικόν. Τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα ἀντιλαμβάνεται... εἶναι τὸ ἐνεργητικόν, ἀλλὰ τὸ ἀντικειμενικὸν Πνεῦμα εἶναι αὐτὴ ἡ ἐνεργητικότητα. Τὸ ἐνεργητικὸν ὑποκειμενικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀντιλαμβάνεται τὸ Θεῖον Πνεῦμα..., εἶναι τὸ θεῖον Πνεῦμα καθ' αὐτό. Αὐτὴ ἡ σχέση τοῦ πνεύματος πρὸς ἑαυτό εἶναι ὁ ἀπόλυτος καθορισμός» ^{42β}.

Ἡ ἀπόλυτος ταυτότης τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ τοῦ Θεοῦ Πνεύματος εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς ὅλης γνωστικῆς λειτουργίας τοῦ Πνεύματος. Ἐν τὸς τῆς ἐνότητος αὐτῆς διαδοματίζεται * ἡ ὅλη πορεία τοῦ Πνεύματος ἐξ ἑαυτοῦ πρὸς ἑαυτό. Τὸ Πνεῦμα προσδίδεται εἰς ἑαυτό καὶ λαμβάνεται ὑφ' ἑαυτοῦ, ἐνῶ ἡ ὅλη λειτουργία διεξάγεται ἐν ἑαυτῷ. «Τὸ ὑποκειμενικόν, ἀτομικὸν πνεῦμα εἶναι τὸ γενικὸν θεῖον Πνεῦμα, ἐφ' ὅσον τοῦτο προσλαμβάνεται, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἀποκλύπτεται εἰς πᾶν ὑποκείμενον. Τὸ πνεῦμα ἐπομένως προσλαμβάνει μόνον τὸ πνεῦμα. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ γενικὸν Πνεῦμα, ἤτοι εἶναι τὸ προσλαμβάνον καὶ προσλαμβανόμενον, ἀλλ' εἶναι τοῦτο μόνον ὡς ἡ ἐνότης αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον προσλαμβάνει καὶ αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον προσλαμβάνεται : ἡ ἐνεργητικότης τῆς <αὐτοπροσλήψεως> αὐτὴ καθ' ἑαυτήν» ⁴⁶. Ἡ ἐννοια τοῦ Θεοῦ ὡς ἀπολύτου Πνεύματος καθορίζεται μόνον διὰ τῆς συνυφῆς Θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου, διότι μόνον ἡ ἐνεργητικὴ αὐτὴ ἀμοιβαιότης τοῦ Γενικοῦ καὶ Ἀτομικοῦ ἐκφράζει τὴν φύσιν τοῦ Πνεύματος. «Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἐνότης τῆς Θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἡ ἐνότης τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως εἶναι τὸ ἀπόλυτον Πνεῦμα ⁴⁷. Εἰς τὴν θεϊαν ἰδέαν ὑπάρχει τὸ εἶναι τῆς ἐνότητος, τῆς γενικότητος τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς ὑπαρχούσης συνειδήσεως διὰ τούτου ἐλέχθη, ὅτι τὸ πεπερασμένον εἶναι ἠνωμένον πρὸς τὸ ἄπειρον» ⁴⁸. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι πεπερασμένος κατὰ συνθήκην. Ὁ ἴδιος

* Ἐκ τοῦ ἀγῶνος τοῦ Πνεύματος πρὸς αὐτοσυνείδησιν ἠρμήνευσεν ὁ Hegel καὶ τὴν Ἱστορίαν καὶ τὴν Θρησκείαν. Ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὴν Ἱστορίαν—ἐκὶ πλέον: ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ συμβῇ καὶ συμβαίνει ἐπὶ παντὸς δυνατοῦ εἶναι, εἶναι στοιχείον τῆς μιᾶς προσπαθείας τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος πρὸς ἀντίληψιν τῆς πραγματικότητος του. «Ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὸν Οὐρανὸν καὶ ἐπὶ τῆς Γῆς, ἡ ζωὴ τοῦ Θεοῦ καὶ ὅ,τι πράττεται ἐντὸς τοῦ χρόνου, ἐκφράζει τὴν τάσιν τοῦ Πνεύματος νὰ γνωρῶσιν ἑαυτό, νὰ γίνῃ δι' ἑαυτό, νὰ συνδεθῇ πρὸς ἑαυτό» ^{42γ}. Τὸ κατ' ἐξοχὴν ὁμῶς πεδῖον, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου διενεργεῖται ἡ αὐτοσυνείδησις τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ Θρησκεία. Ἐφ' ὅσον Πνεῦμα εἶναι τὸ «Ἀὐτοσχετιζόμενον» ⁴³, Θρησκεία εἶναι ἡ πνευματικὴ ἐκφρασις, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ πνεῦμα «συμπεριφέρεται πρὸς ἑαυτό» ⁴³, ἤτοι τὸ Πνεῦμα, τὸ ὁποῖον αὐτογιγνώσκειται, εἶναι εἰς τὴν Θρησκείαν ἀμέσως ἡ ἰδική του καθαρὰ αὐτοσυνείδησις» ⁴⁴. Ἐπομένως: «Θρησκεία εἶναι ἡ αὐτοσυνείδησις τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος» ^{45α}, «ἡ αὐτοσυνείδησις τοῦ Θεοῦ» ^{45β}. Ἐξ ὅλων τῶν ἱστορικῶν θρησκειῶν, ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπιτελεῖται πλήρως «αὐτὴ ἡ γνῶσις τοῦ Πνεύματος δι' ἑαυτό, ὅπως εἶναι ἐν ἑαυτῷ, τὸ καθ' ἑαυτό καὶ δι' ἑαυτό εἶναι τοῦ γιγνώσκοντος Πνεύματος, εἶναι ἡ τελεία, ἀπόλυτος Θρησκεία: ἡ Χριστιανικὴ Θρησκεία» ^{45γ}.

είναι «στοιχείον τοῦ Ἀπολύτου» ⁴⁹. Μεταξύ των ὑπάρχει «οὐσιαστικὴ ἐνότης» ⁵⁰, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει τὴν ἄρσιν τῆς σχετικότητος: τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν Θεϊαν Ἰδέαν. «Ὁ ἄνθρωπος εἶναι Θεός, ἐφ' ὅσον αἶρει τὴν φυσικότητα καὶ περατότητα τοῦ πνεύματός του καὶ ἀνυψοῦται εἰς τὸν Θεόν. Διὰ τὸν ἄνθρωπον δηλαδή, ὁ ὁποῖος... γνωρίζει, ὅτι ἀποτελεῖ στοιχείον τῆς θείας ιδέας, ἐτέθη συγχρόνως καὶ ἡ ἄρσις τῆς φυσικότητος, διότι τὸ φυσικὸν εἶναι τὸ ἀνελεύθερον, μὴ-πνευματικόν» ⁵¹.

Ἡ ἀνωτέρω ἔκφρασις δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς βασικὴ ἀρχὴ τοῦ Μυστικισμοῦ. Ἀνελευθέρου φυσικότης», ἄρσις τοῦ πεπερασμένου καὶ ἀνάτασις μέχρι τοῦ Θεοῦ τοῦ οὐσιαστικῶς θείου ἀνθρώπου εἶναι ὅ,τι θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκφράσῃ σαφέστερον τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν πόθον παντὸς μυστικιστικοῦ συστήματος. Τὸ ὅτι ὁ Hegel, ὡς ὁ «βαθύτατος μυστικιστής» ⁵², ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Γερμανικοῦ Μυστικισμοῦ * καὶ ὑπηρέτησε τὸ μυστικιστικὸν πνεῦμα ἀπὸ τῶν πρωτολείων του (1807), μέχρι τέλους τῆς δημιουργίας του (1831), θεωρεῖται ὑπὸ τῶν σοβαρωτέρων μελετητῶν του ⁵³: Wilhelm Dilthey, Georg Lasson καὶ Wilhelm Lütgert, ὡς ἀναντίρρητον.

* Ὁ Hegel ἠσθάνθη ἰδιαιτέραν συγγένειαν πρὸς τὸν Meister Eckhart καὶ τὸν Jakob Böhme. Ἡ πεποίθησις τοῦ πρώτου, ὅτι ὁ Θεός εἶναι «ἐκ κατασκευῆς (von Hause aus) διάνοια» ⁵³, ἡ ὁποία «ἐννοεῖ ἑαυτὴν ἐντὸς ἑαυτῆς» ^{54α}, ἐφ' ὅσον πρὸς τοῦτο συνεργεῖ ὁ ἄνθρωπος: «Ὁ πατὴρ δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ ἑαυτὸν ἄνευ ἐμοῦ (eniac der vater sich nicht verstân ane mich)» ^{54β}, ὥστε διὰ τῆς γνώσεως νὰ ταυτίζονται ἄνθρωπος καὶ Θεός: «Θεὸς καὶ ἐγὼ εἴμεθα ἐν εἰς τὴν γνώσιν» ^{54γ}, εἶναι ἡ βάση τῆς περὶ Πνεύματος διδασκαλίας τοῦ Hegel. Ἡ σκέψις τοῦ Eckhart, τὴν ὁποίαν γνωρίζει καὶ παραθέτει ὁ Hegel ⁵⁵: «Ὁ ὀφθαλμὸς, διὰ τοῦ ὁποίου βλέπω τὸν Θεόν, εἶναι ὁ αὐτὸς ὀφθαλμὸς, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Θεός βλέπει ἐμέ. Ὁ ὀφθαλμὸς μου καὶ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι εἰς ὀφθαλμὸς». [Oculus, in quo video deum, est ille idem oculus, in quo me deus videt. Oculus meus et oculus dei est unus oculus» (Das ouge) dâ inne ich got sihe, daz ist daz selbe ouge, dâ inne mich got siht: min ouge unde gotes ouge daz ist ein ouge ⁵⁷], ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τοῦ ὅλου ἐγελιανοῦ μυστικισμοῦ. «Εἰς τὴν πρᾶξιν ἐπήγασεν ὁ μυστικισμὸς τοῦ Hegel ἐκ τῆς σκέψεως αὐτῆς τοῦ Eckhart ἀκριβῶς» ⁵⁸. Ἐν τούτοις, ἡ πρὸς τὸν Meister Eckhart σχέσις ὀφείλει νὰ θεωρηθῆ ὡς συγγένεια καὶ οὐχὶ ὡς ἐπίδρασις καὶ τοῦτο, διότι ὁ Hegel ἐγνώρισε τὰ ἔργα τοῦ Γερμανοῦ μυστικιστοῦ μόλις τῷ 1824, συμφώνως πρὸς ἀνακοίνωσιν τοῦ Franz Hoffmann περὶ μιᾶς συνομιλίας του μετὰ τοῦ Franz von Baader, φίλου τοῦ Hegel, τὴν 22αν Ἀπριλίου τοῦ 1841 (Ὁ Baader ἐδιάβασεν εἰς τὸν Hegel (1824) ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τοῦ M. Eckhart, τὰ ὁποία τόσον τὸν ἐνεθουσίασαν, ὥστε τὴν ἐπομένην ἔκαμεν ὀλόκληρον παράδοσιν περὶ αὐτοῦ, προσθέσας εἰς τὸ τέλος, ὅτι εὔρε «ὅ,τι» ἐζήτει) ⁵⁹.

Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ Hegel πρὸς τὸν Jakob Böhme, διὰ τὸν ὁποῖον ἐξεφράσθη ἐπίσης εἰς τὸν Baader, ὅτι εἶναι ὁ «βαθύτατος πάντων τῶν θεολόγων» ⁶⁰, εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος καὶ περὶ ἐπίδρασεως. Ἐνῶ τὸν Eckhart πρὸ τοῦ 1824 ἐγνώριζε μόνον κατ' ὄνομα, τοῦ Böhme κατέχει τὰ ἔργα ἀπὸ τοῦ 1811, ἀλλ' ἡ γνωριμία του πρὸς τὸν Γερμανὸν θεόσοφον ἀνάγεται εἰς χρόνους παλαιότερους ⁶¹. Σχέ-

Ο Hegel δὲν διετήρησε μόνον καὶ ἀνενέωσεν ἀπλῶς τὴν κληρονομίαν τοῦ Μυστικισμοῦ⁶⁰, ὡς ὑποστηρίζει ὁ Gerhard Dulckeit, ἀλλ' ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς Fichte καὶ Schelling ὑπερεθεμάτισε τὸν Μυστικισμόν. Ὁ μυστικιστὴς <ἀναρριχᾶται> μέχρι τοῦ Θεοῦ, ἐπιδιώκων νὰ ταυτισθῆ πρὸς ὅ,τι ἤδη εἶναι. Σκοπὸς του εἶναι ἡ συνταύτισις αὐτῆ' ὅ,τι ἄλλο ἐκφράζει, εὐθύς ὡς πιστεύσει εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἀποπείρας του, εἶναι ἡ <ἀγαλλίασις τῆς ἐνότητος>. Ὁ Hegel δὲν ἐπιζητεῖ τὴν ἔνωσιν καὶ δὲν ἱκανοποιεῖται <συνθεούμενος>. Εἰς τὸ μονιστικὸν σύστημά του ὑποτάσσεται τὸ Θεῖον εἰς τὸν λόγον. Τὸ <ἔν καὶ πᾶν> εἶναι ὁ νοῦς. Θεὸς τελικῶς εἶναι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, νοοῦν καὶ θεωρῶν ἑαυτὸ ὡς Θεόν. Ἡ ἀνομολόγητος αὐτῆ εἰς τὴν γενικότητα τοῦ ἑγελιανοῦ συστήματος πεποίθησις ἐμφανίζεται συχνάκις ἐντελῶς γυμνή. «Βεβαίως, ἡ ὑποκειμενικότης εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία ἀνελίσσει ἐξ ἑαυτῆς πᾶσαν ἀντικειμενικότητα καὶ οὕτω, ὡς μορφή, μεταβάλλεται εἰς περιεχόμενον καὶ γίνεται διὰ πρώτην φορὰν ἀληθῆς μορφή διὰ τοῦ ἀληθοῦς περιεχομένου της»⁷⁰. Σαφέστερον: «Τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀντιλαμβάνεται τὸ θεῖον πνεῦμα, εἶναι ἀκριβῶς τὸ θεῖον Πνεῦμα. Τὸ θεῖον Πνεῦμα δὲν ὑπάρχει καθ' αὐτό, ἀλλ' εἶναι παρὸν μόνον εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα...καὶ τὸ ἀτομικὸν πνεῦμα ἀντιλαμβάνεται λοιπὸν τὸ θεῖον Πνεῦμα, δηλαδὴ τὴν οὐσίαν του»⁷¹. Συγκεκριμένως: «Ἐγὼ εἶμαι αὐτός, ὁ ὁποῖος παράγει τὸ Ἐπέκεινα ἐκεῖνο..., ἐγὼ εἶμαι ὁ κύριος καὶ δεσπότης τοῦ καθορισμοῦ αὐτοῦ..., ἐγὼ τὸ ἐπέκεινα τεθὲν Καταφατικόν, ἐγὼ εἶμαι ἡ ἀρνησις τῆς ἀρνήσεως, ἐγὼ εἶμαι αὐτό, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἡ ἀντίθεσις ἐξαφανίζεται»⁷² α. Ἀπροκαλύπτως: «Ἐγὼ ὁ ἴδιος εἶμαι τὸ μόνον ἀποκλειστικῶς οὐσιώδες, δηλαδὴ

ψεις τοῦ Böhme, ὡς: Ἐφ' ὅσον ἐν πρᾶγμα «δὲν διαθέτει ἀντι-κείμενον ἐξέρχεται συνεχῶς ἑαυτοῦ καὶ δὲν ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτό. Οὕτω, ἐφ' ὅσον δὲν ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτό..., οὐδὲν γνωρίζει περὶ τῆς ἀρχικῆς του καταστάσεως»⁷². Ἡ φύσις καὶ ἡ δημιουργία εἶναι τὸ <τι> του (Θεοῦ), διὰ νὰ ἴδῃ, αἰσθανθῆ καὶ εὔρη ἑαυτόν, ἀμφότερα κατὰ τὴν αἰωνιότητα καὶ τὸν χρόνον⁷³. Ὁ Θεὸς δίδει ἑαυτὸν εἰς <τι> καὶ προσλαμβάνει πάλιν τὸ <τί> εἰς ἑαυτόν»⁷⁴, εἶναι βασικοὶ ἀρμοὶ τοῦ ἑγελιανοῦ συστήματος. Αὐτὸς ὁ Hegel, ἐρμηνεύων τὸν Jakob Böhme, ἐπαναλαμβάνει τὰς ἀρχὰς τῆς φιλοσοφίας του: «Ὁ Böhme δὲν παριστᾷ τὸν Θεόν ὡς κενὴν ἐνότητα, ἀλλ' ὡς τὴν αὐτοδαιουμένην ἐνότητα καθ' ἑαυτήν»⁷⁵ α καὶ «ἀντιλαμβάνεται τὰς ἀντιθέσεις κατὰ τὸν σκληρότερον καὶ ὁμότερον τρόπον, ἐν τούτοις γνωρίζει ἐπίσης νὰ θέτῃ τὴν ἐνότητα»⁷⁵ β. Ὁ «ὠμὸς καὶ βάρβαρος»⁷⁵ γ Böhme ὑπῆρξε διὰ τὸν Hegel ὁ διδάσκαλος. Ἡ «φοβερά βαρβαρικὴ δύναμις»⁷⁵ γ τοῦ Böhme μετεβλήθη εἰς φοβερὰν λογικὴν δύναμιν εἰς τὸ σύστημα τοῦ Hegel. Ὁ τελευταῖος ἰδεαλιστὴς ἐξιδανίκευσε τὴν «σκληρότητα καὶ βαρβαρικότητα τῆς παραστάσεως τοῦ Böhme»⁷⁶ δ καὶ τὴν «ἐπεξεργάσθη» διὰ τῆς μεγαλοφυοῦς, καινοτόμου καὶ ἀφομοιωτικῆς πνευματικῆς του δυνάμεως «εἰς λογικῶς δεδομένον νόμον»⁷⁶, ὑποτάξας τελικῶς οὐχὶ τὴν ἀντινομίαν διὰ τῆς Θεότητος, ἀλλὰ τὴν Θεότητα εἰς τὴν ἀντινομίαν⁷⁷.

Ἐγώ, αὐτὸ τὸ πεπερασμένον, εἶμαι τὸ Ἄπειρον. Τὸ Ἄπειρον, ὡς ἐπέκεινα ἐκφραζόμενον, τίθεται μόνον δι' ἐμοῦ. Εἰς τὸν ὄρισμόν αὐτὸν περιέχεται ἡ ἐνότης τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ Ἀπολύτου, ἀλλὰ μία τοιαύτη ἐνότης, ἐνθά τὸ πεπερασμένον δὲν ὑπετάχθη, ἀλλ' ἔγινε τὸ πάγιον, τὸ ἀπόλυτον, τὸ αἰώνιον»^{12β}.

Ἐνταῦθα, δὲν πρόκειται πλέον περὶ μυστικισμοῦ. Οὐδεμία ἀντί-θεσις καὶ σύνθεσις, οὐδεμία ἄρσις ἑτερότητας, μυρτυρεῖ τὸν πόθον συναιρέσεως τοῦ Ἐνθάδε πρὸς τὸ ἀδελφὸν Ἐπέκεινα. Ἡ ὡς προϋπόθεσις ἐνώσεως ἀναγκαῖα διάστασις μεταξὺ πεπερασμένου καὶ ἀπείρου ἀπουσιάζει. Τὸ <ἄπειρον> δὲν εἶναι ἀνθυλόστασις ὑπὲρ τὸ πεπερασμένον, ἀλλ' ἐπιγενόμενον τοῦ πεπερασμένου. Τὸ ἐνθάδε εἶναι τὸ <πάγιον>, τὸ <ἀπόλυτον>, τὸ <αἰώνιον>. Τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Hegel εἶναι «ἐνόρασις τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος»¹³, ἀλλ' ἐπὶ πλέον ὑποταγὴ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα καὶ οὕτω ἄρνησις τῆς μυστικιστικῆς ἐκμηδενίσεως καὶ διαλύσεως τῆς ἀτομικότητος ἐντὸς τοῦ <Ἐγὼ τῆς Θεότητος>. Ἐνταῦθα ἡ Θεότης διελύθη ἐντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου ἐγώ. «Ὁ Θεὸς εἶναι κατ' οὐσίαν ἐντὸς τῆς σκέψεως»¹⁴. Ὁ ὑπερθεματισμὸς τοῦ Μυστικισμοῦ ἐσήμανε τὴν ἄρσιν του.

Οὔτε περὶ Πανθεϊσμοῦ καὶ Σπινοζισμοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος, ὡς σύγχρονοί του¹⁵ καὶ μεταγενέστεροι¹⁶ μελετηταὶ τοῦ Hegel ὑπεστήριξαν. Τοὺς λόγους τοῦ W. Dilthey περὶ «μυστικιστικοῦ Πανθεϊσμοῦ»¹⁷ καὶ τοῦ N. Hartmann περὶ «δυναμικοῦ καὶ μεγαθύμου Πανθεϊσμοῦ»¹⁸ οὐχὶ μόνον διαψεύδει ὁ ἴδιος ὁ Hegel, ἀπορρίψας πᾶσαν περὶ Πανθεϊσμοῦ μομφήν^α, ἀλλ' ἀναιρεῖ αὐτὴ ἡ πραγματικότης τῆς φιλοσοφίας του. Τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Hegel δὲν εἶναι οὔτε ἀμιγῆς μυστικισμὸς, οὔτε πανθεϊσμός, οὔτε «πανενθεϊσμός», ὡς σήμερον ὑποστηρίζεται¹⁹. Ἡ <πνευματολογία> τοῦ Ἐγέλου εἶναι διαλεκτικὸς παλλογισμὸς, ὃ Hegel ὁποῖος δὲν συγγενεῦει πρὸς τὸ ἤρεμον, συμφιλιωμένον πρὸς ἑαυτό, «ἀπολλώνειον Πνεῦμα»²⁰, ἀλλὰ πρὸς τὸ <ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα> ἡρακλείτειον Πῦρ*. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι κατ' οὐσίαν <οὐσία> εἰς τὸν Hegel, ἀλλὰ <πνεῦμα>, δὲν εἶναι ἀντικείμενον, νεκρὰ φύσις, ἀλλ' ὑποκείμενον, ἐνεργητικὸν πρόσωπον.

Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ πνεύματος ὡς ὑποκειμένου εἶναι τὸ βασικὸν

α. «Τὴν παράστασιν αὐτὴν θέλουν νὰ χαρακτηρίσουν διὰ τοῦ ὀνόματος <Πανθεϊσμός>.. Τὸ ἀπόλυτον Ὑποκείμενον, τὸ Πνεῦμα, παραμένει ἐπίσης οὐσία, δὲν εἶναι ὅμως μόνον οὐσία, ἀλλ' ἐπίσης εἰς τὴν φύσιν του καθωρισμένον ὡς ὑποκείμενον. Περὶ τῆς διαφορᾶς αὐτῆς <οἱ συνήθως> οὐδὲν γνωρίζουν, λέγουν, ὅτι θεωρητικὴ Φιλοσοφία εἶναι Πανθεϊσμός καὶ παραβλέπουν τὸ κυριώτερον, ὅπως πάντοτε»¹⁹.

* Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Hegel πρὸς τὸν Ἡρακλείτειον πρβλ. κατωτ. κεφ. «Ἡ Γένεσις», παραθέσεις 335 κ.έ.

τῆς ἔγγελιανῆς διαλεκτικῆς. Τὸ οὐσιῶδες τῆς πραγματικότητος εἶναι τὸ αἶρον τὴν πραγμα-τικότητα: Ἡ συνείδησις. Πεπερασμένη καὶ ἀπόλυτος συνάμα, ἄνθρωπος καὶ Θεὸς ταυτοχρόνως, ἡ συνείδησις εἶναι ὁ ἀπόλυτος λόγος τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ ἰδεατοῦ. Ὁ λόγος αὐτός, ἐνθάδε καὶ ἐπέκεινα συγχρόνως, συμβατικὸς καὶ ἀπροϋπόθετος ἐν ταύτῳ, εἶναι ἡ πρωταρχὴ τοῦ περιεχομένου του. Ἡ ὑπερβατικότης δὲν εἶναι ἄρσις τοῦ λόγου, ἀλλ' ἡ ἐπικύρωσις τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ λόγου.

Τὸ ὁμοιωματικὸν εἰς τὴν ἔξαρσιν τοῦ Herder: «Ἐγὼ ὡς Θεός!»⁸² ἀντικατέστησεν ὁ Hegel διὰ τοῦ συνδετικοῦ: Τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα «εἶναι» τὸ θεῖον Πνεῦμα. Ἐγὼ «εἶμαι» τὸ Ἄπειρον⁸³. Ὁ λόγος διὰ τῆς λογικῆς του, ὡς τοῦ συστήματος «τῆς καθαρᾶς διανοίας», θέλει νὰ «εἶναι ἡ παράστασις τοῦ Θεοῦ»⁸⁴ καὶ συγχρόνως ἡ φύσις καὶ ἡ προϋπόθεσις του. «Ἡ λογικὴ Ἰδέα εἶναι ὁ Θεός»⁸⁵. Ὁ λόγος αὐτὸς δὲν ἀνέχεται συγκυριαρχίαν. Ζητεῖ νὰ ἐπιβληθῇ ὡς τὸ Ἐν τοῦ παντός, τὸ Πρῶτον τοῦ ὄντος. Ὁ λόγος κατεπάλαισε τὸν Θεὸν καὶ ἐτέθη <ἐν ἀρχῇ>.

Ἐὰν ὁ λόγος θέλῃ νὰ ἐπιβίῃ εἰς ἑαυτὸν τὴν ἀντινομίαν, δὲν παύει ἐν τούτοις νὰ εἶναι ὁ ἐφευρέτης τῆς ἀντινομίας. Ὁ λόγος ἐιθεώρησε τὴν ἀντινομίαν ὡς τὴν ὑψίστην ἔκφρασιν του, ἀλλ' ὁ ἴδιος γεννᾷ καὶ καθορίζει τὰ μέτρα του. Ὁ αὐτοβέβαιος, ἠνωμένος πρὸς ἑαυτὸν, ἔγγελιανὸς λόγος, εἶναι ὁ πατὴρ καὶ τοῦ <Ἀπολύτου πνεύματος> καὶ τῆς ἀντινομίας του. Ὁ λόγος αὐτὸς ἀνεκάλυψε τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὴν ἐνεσφήνωσεν εἰς τὸ ὑπερβατικὸν ἰδεῶδες του, αὐτὸς ὅμως, ὁ συγκεκριμένος, προσωπικὸς λόγος, τῆς διέφυγε, διότι διενήργησε τὴν <ἐνσφήνωσιν>. Ὁ λόγος τοῦ Hegel εἶναι ἐξυπνώτερος τοῦ ἰδανικοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος ὑπομένει ἀγογγύστως τὸν ζυγὸν τῆς αὐτοσυντριβῆς. Γνωρίζει ν' ἀποκρούσῃ τὴν αὐτοκατάλυσιν καὶ τὴν συνείδησιν της, ἐνῶ διὰ τῆς φαινομενολογίας του ἐπιτρέπει εἰς τὴν ἀντινομίαν νὰ νομίζῃ, ὅτι οὐχὶ μόνον αὐτός, ὁ <κατὰ συμβεβηκός>, ἀλλὰ καὶ τὸ <κατ' ἐξοχήν> ἐγὼ του εἶναι ὑπήκοός της. Ὁ Hegel ὑπῆρξεν εἰς τῶν ὀλίγων στοχαστῶν τῆς Ἱστορίας τοῦ πνεύματος, τῶν ὁποίων τὸ ἔργον διέπει ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐνότης καὶ βεβαιότης. Ἡ πανουργία τοῦ ἔγγελιανοῦ λόγου ὑπῆρξε μεγαλυτέρα τῆς <πανουργίας> τοῦ πρὸς αὐτοσυνείδησιν αἰωνίως αὐτοκτονοῦντος ἀπολύτου Πνεύματος.

Τὸ ἑρμηνευτικὸν σύστημα τοῦ Hegel εἶναι ἓν μεγαλοπρεπὲς διαλεκτικὸν ἔπος, «εἷς λογικὸς μῦθος»⁸⁶, ὡς τὸ ἐχαρακτήρισεν ὁ K. Jaspers. Ἡ ἔγγελιανὴ φιλοσοφία παραμένει Ἰδεαλισμός, δηλαδή φιλοσοφία τοῦ λόγου. Ἡ λογικὴ τοῦ Hegel εἶναι Θεο-λογικὴ, κριτικὴ τοῦ λόγου ὡς Θεοῦ. Ἡ <Θεολογικὴ> τοῦ Hegel εἶναι μονιστικὴ, ἀντικρούζει τὴν πραγματικότητα ἐκ μιᾶς ἀπόψεως, ὁμοιάζει, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ μίαν ἔκφρασιν τοῦ Ed. von Hartmann, «πρὸς ἓν κτίριον, τὸ ὁποῖον στηρίζεται ἐπὶ ἐγὸς σημείου»⁸⁷.

Ἡ φιλοσοφία ἐν τούτοις τοῦ Hegel εἰς τὴν γενικότητά της δὲν εἶναι μονισμός, * διότι ἀφίνει χῶρον διὰ τὸν κόσμον, ὡς τὸ <φυσικὸν> καὶ <μῆ-πνευματικόν>. Ἡ προσπάθεια ὁμως τοῦ Hegel νὰ συνταυτίσῃ τὸ ἀνθρώπινον καὶ τὸ Θεῖον Πνεῦμα ἐμφανίζει τὴν ἰδεαλιστικὴν θεολογίαν του ὡς θεολογικὸν μονισμόν. «Ὁ Hegel εἶδε τὴν κοσμικὴν ὁλότητα ἐκ μιᾶς ἀπόψεως»⁹¹, δὲν ἐταύτισεν ὁμως τὴν κοσμικὴν πρὸς τὴν ἰδεατὴν πραγματικότητα, δὲν συνέθλιψε τὸν κόσμον ἐντὸς τῆς συνειδήσεως, ὡς ὁ Fichte καὶ ὁ Schelling, ἀλλ' ἠθέλησε νὰ ἐνοποιήσῃ τὸ Πνεῦμα, ν' ἀντιληφθῇ τὴν φύσιν του «ἐπέκεινα τῆς ἀντιθέσεως ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου»⁹². Ὁ Hegel ἐμοναδικοποίησε τὸ Πνεῦμα, ἐξήτασε ἄνθρωπον καὶ Θεὸν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ Πνεύματος καὶ ἀντικατέστησε τὴν συνάφειαν ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, ὡς πνευματικῶν ὄντων, διὰ τῆς συνυφῆς ἀμφοτέρων εἰς μίαν ὑπερπραγματικὴν ὄντοτητα, τὸ ἀπόλυτον Πνεῦμα. Ἡ <θεολογικὴ> τοῦ Hegel εἶναι μονιστικὴ, διότι ὁ πυρὴν της ἔγκειται εἰς τὴν ἄρσιν τῆς ἑτερότητας μεταξὺ πέρατος καὶ ἀπείρου εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ πνεύματος. Ἡ μονιστικὴ θεολογία τοῦ Hegel εἶναι θεολογία τοῦ ἀριθμητικοῦ ἔν. Ἐὰν «ea res dicitur in suo genere finita, quae alia ejusdem naturae terminari potest»⁹³(*) καὶ ἐφ' ὅσον οὐδεμία διαφορὰ οὐσίας ὑπάρχει μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἡ θεολογία τοῦ Hegel εἶναι εἰς τὸ κεντρικόν της νεῦρον μονισμός, ἀναγωγὴ τοῦ περατοῦ πνεύματος εἰς πρωταρχὴν τοῦ πραγματικοῦ καὶ θεώρησις του ταυτοχρόνως, sub specie divinitatis, ὡς ὄρου αὐτοσυνειδήσεως καὶ συνάμα ὡς οὐσίας τοῦ Θεοῦ Πνεύματος.

Τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ «φιλοσοφικωτάτου φιλοσόφου»⁹⁴, τοῦ μεγίστου μεταφυσικοῦ φιλοσόφου τῶν χρόνων μας Hegel»⁹⁵, ἐπηρεάσαν ὡς «μαγικὴ ἐπφδὴ»⁹⁶ τὴν παγκόσμιον σκέψιν καὶ πορείαν - ἃς σκεφθῇ τις τὸν διαλεκτικὸν Ὑλισμὸν καὶ τὴν πολιτικὴν σημασίαν τοῦ Μαρξισμοῦ, τῶν ὁποίων πηγὴ καὶ ἐγγύησις εἶναι ἡ ἐγγελιανὴ διαλεκτικὴ - καὶ ἐπιδρῶν ἔκτοτε μέχρι σήμερον ἐπὶ θεολογικῶν συστημάτων^{2*} καὶ ἐπὶ μέρους θεωριῶν^{3*}

* Μονισμός γενικῶς εἶναι τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον ἀνάγει τὴν ποικιλίαν εἰς μίαν a priori ἐνότητα καὶ παράγει τὴν ἑτερότητα ἐκ μιᾶς γενεσιουργοῦ ἀρχῆς, ἥτοι ἀναίρει τὸν διαφορισμὸν τοῦ πραγματικοῦ διὰ τῆς ἀπλότητος τοῦ ἰδεατοῦ. Ὁ Christian Wolff εἶχε χαρακτηρίσει ὡς μονιστὰς τοὺς φιλοσόφους ἐκείνους, «qui unum tantummodo substantiae genus admittunt»⁹⁸, ὅσους ἀναγνωρίζουν ἐν μόνον γένος οὐσίας. Ἡ οὐσία τοῦ Μονισμοῦ συνίσταται εἰς τὴν προσπάθειαν προσαγωγῆς μιᾶς ἐνιζούσης ἀρχῆς τῆς φαινομενολογικῆς διαφορᾶς τοῦ ἐπιστητοῦ⁹⁹, εἴτε τοῖτο εἶναι δεδομένον ἀμέσου ἐμπειρίας, εἴτε καθαρῶς νοητικῆς ὑφῆς⁹⁰.

(*) «Πεπερασμένον εἰς τὸ γένος του λέγεται ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ περιορισθῇ ὑπὸ ἄλλου τῆς αὐτῆς φύσεως».

2* Περὶ τῆς σημασίας τοῦ Hegel διὰ τὴν «Φιλοσοφίαν τοῦ δημιουργομένου Θεοῦ» ἴδε κατωτ. κεφ. «Ἡ Γένεσις», παραθέσεις 328—334.

[:«Εἶναι ἡ παλαιὰ σκέψις τοῦ..Hegel. : Τὸ πρωταρχικὸν Ὁν αὐτοσυνειδητοποιεῖται εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἰς τὴν ἰδίαν πράξιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖ ἑαυτὸν θεμελιωμένον εἰς αὐτό ¹⁰² (Max Scheler). Θέλω μετὰ τοῦ Hegel ν' ἀναλάβω τὸ ἔσχατον τόλμημα νὰ ἰσχυρισθῶ, ὅτι τὸ πνεῦ-

3* Ἐπιγένεσις τῆς ἐγελιανῆς διαλεκτικῆς τοῦ ἀπολύτου Πνεύματος, τὸ ὅποιον συνειδητοποιεῖται διὰ τῆς πεπερασμένης ἐμφάνισέως του ἐντὸς τοῦ χρόνου, εἶναι ἡ θεωρία τοῦ <Ἄσυνειδήτου Θεοῦ> τοῦ Eduard von Hartmann. Διὰ τῆς συνθέσεως τῆς φιλοσοφίας τῶν Hegel καὶ A. Schopenhauer, ὁ Ed. von Hartmann ἐζήτησε νὰ καταρρίψῃ τὴν βασικὴν ἀρχὴν τοῦ Θεϊσμοῦ: «Τὸ Ἀπόλυτον διαπεράται ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ὑπὸ αὐτοσυνειδησεως» ⁹⁶, διακηρύξας ὅτι τὸ «Πᾶν - Ἐν ἐκρέει διὰ τοῦ κόσμου μετὰ τῶν προσωπικῶν καὶ συνειδητῶν ἀτομικοτήτων του ὡς ἀπρόσωπος θέλησις καὶ ἄσυνειδήτος διάνοια» ⁹⁷ καί, «ἐφ' ὅσον διὰ τὸν Θεόν, ὡς τὸ <πανπεριβάλλον>, οὐδὲν μὴ - ἐγὼ ὑπάρχει, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ δι' αὐτὸν οὔτε Ἐγώ. Ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς εἶναι ἐνεργητικὸς, θεωρεῖ βεβαίως ἄσυνειδήτως ἑαυτὸν, δηλαδή τὴν ἀνέλκιν τῆς οὐσίας του εἰς κόσμον, ἀλλὰ δὲν σκέπτεται, ὅτι τὸ θεωρούμενον εἶναι ἡ ἀνεπτυγμένη φύσις του, διότι ἀπολύτως δὲν σκέπτεται» ⁹⁸. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἄσυνειδήτου Θεοῦ τοῦ Ed. von Hartmann εἶναι ὁ ἐπίλογος τῆς διαλεκτικῆς τοῦ ἄσυνειδήτου Πνεύματος τοῦ Hegel. Ἡ διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὴν μετὰπτωσιν τοῦ δυναμισμοῦ εἰς παθητικότητα, τῆς ἀντινομίας εἰς ἀδράνειαν, τῆς διαλεκτικῆς εἰς θεωρίαν. Τὸ <Πᾶν - Ἐν> τοῦ Hartmann δὲν ἔχει τὴν τύχην νὰ κερδίσῃ εἰς τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος του τὴν αὐτοσυνείδησιν, τὴν ὁποίαν κατακτᾷ τὸ πολυμήχανον πνεῦμα τοῦ Hegel. Ὁ Θεὸς ἐνταῦθα εἶναι καὶ παραμένει ἄσυνειδήτος. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται φειδωλότερος αὐτὴν τὴν φορὰν ἔναντι τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Eduard von Hartmann ἀπέδωκεν εἰς τὸν Θεὸν τὸν ἀλύτρωτον πόθον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτοσυνείδησιν, ὅμοιος πρὸς τὸν πρωταγωνιστὴν τῆς ἀρχαίας τραγῳδίας, ὁ ὅποιος συμπάσχει παριστῶν τὸ πάθος τοῦ Θεοῦ του, χαρακτηρίσας οὕτω κατ' οὐσίαν τὴν τραγικότητα τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ⁹⁹. Ἡ θεωρία τοῦ <ἄσυνειδήτου Θεοῦ> διαφωτίζει τὴν ἄσυνειδήτην ἔφασιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος νὰ ὑποτάξῃ τὴν ἔννοιαν τῆς φύσεως καὶ τοῦ Ὑπερφυσικοῦ εἰς τὴν φυσικὴν νομικότητά του. Διὰ τοῦτο ὀφείλει πᾶν μὴ - λόγος νὰ εἶναι ἄλογον καὶ πᾶν μὴ - συνείδησις ἄσυνειδήτην. «Ὁ Θεὸς ὀφείλει ἐκ τῶν προτέρων νὰ εἶναι ἄσυνειδήτην Πνεῦμα, διὰ νὰ δύναται νὰ εἶναι λόγος τῆς ἄσυνειδήτου φύσεως, ὅπως ἐπίσης ὀφείλει νὰ εἶναι ἄσυνειδήτην πνεῦμα, διὰ νὰ δύναται νὰ εἶναι λόγος τοῦ συνειδητοῦ πνεύματος. Ἐπομένως ὁ Θεὸς εἶναι ἐκτὸς ἀμφιβολίας καθαρῶς ἄσυνειδήτος» ¹⁰⁰. Ὁ Θεὸς ὀφείλει νὰ εἶναι ἄ-συνείδητον Πνεῦμα, διὰ νὰ δύναται νὰ εἶναι λόγος παντός ἄσυνειδήτου καὶ ἐνσυνειδήτου, ἢ μὴ - συνείδησις ὅμως τοῦ Θεοῦ ὀφείλει ἐκ τῶν προτέρων νὰ μὴ εἶναι στέρησις, ἀλλὰ προϋπόθεσις συνειδήσεως καὶ ὁ ἴδιος νὰ μὴ ἐπιδιώκῃ ἄσυνειδήτως νὰ ἔλθῃ διὰ τοῦ ἐνσυνειδήτου κοσμικοῦ πνεύματος ἐκ τοῦ ὑποσυνειδήτου εἰς τὴν συνείδησιν, ὡς τόσον ὁ Hegel ὅσον καὶ ὁ Hartmann ἠθέλησαν ν' ἀποδείξουν, διότι ἡ ὑπερβατικὴ φύσις του αἶρει τὴν πλασματικὴν ἀντίθεσιν τοῦ καθ' αὐτὸ καὶ τοῦ δι' ἑαυτὸ, τῆς φυσικότητος καὶ τοῦ λόγου. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν οὔτε ἡ διαλεκτικὴ οὔτε ἡ θρησκεία βοηθοῦν τὸν «σκοτεινὸν Ἄ-συνείδητον εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων» ¹⁰¹ ν' ἀποκτήσῃ αὐτοσυνείδησιν, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον νὰ κατανοήσῃ τὸ πραγματικὸν καὶ νὰ σχετισθῇ πρὸς τὸ ὑπερπραγματικόν, εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις νὰ ὑπερπηδήσῃ τὰ ὅρια τοῦ συμβατικοῦ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κατοικεῖ ἡ χρονικὴ ὑπαρξίς του.

μα τοῦ Θεοῦ ἀποκαλύπτεται ἀμέσως εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα καὶ μάλιστα, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν δύναται ἄλλως νὰ ἔλθῃ εἰς ἑαυτόν, εἰμὴ διὰ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὰς σκέψεις τοῦ ἀνθρώπου»¹⁰³ (Eduard Spranger)], ὑπῆρξεν ἡ βάσις ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔστησεν ἡ σκέψις τῆς τελευταίας ἑκατονταετηρίδος τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς 'Αθεΐας*.

Ἡ <ἐγωλογία> τοῦ Fichte, ἡ <αὐτο-λογία> τοῦ Schelling καὶ ἡ <Θεολογική> τοῦ Hegel ἀποτελοῦν τὴν ἰδεαλιστικὴν αὐτοβιογραφίαν τοῦ λόγου ὡς Θεοῦ. Ἡ <αὐτοπερισκόπησις> τοῦ Γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ ᾠδήγησεν εἰς τὴν θεωρητικὴν κατασκευὴν ἑνὸς Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἦτο τὸ ἐξιδανικευθὲν εἶδωλον τοῦ ἀνθρώπου. <Πολλὰ δ' ἄγαντα κίταντα πᾶρυντ' ἔτε δόχμια τ' ἤλθον>, τελικῶς ὅμως οἱ Γερμανοὶ Ἰδεαλισταὶ ἐξηνθρόπισαν τὸν Θεόν. Ἡ ὅλη θεολογία τοῦ κριτικοῦ Ἰδεαλισμοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἀνάλυσις τῆς συνειδήσεως. Ὁ λογικὸς ἰδεαλισμὸς εἶναι βασικῶς ἀνθρωπο-λογικὸς. Μία ἐνσυνείδητος «τιτανικότης πρὸς ὑπερνίκησιν τῆς ὑπερβατικότητος διὰ τῆς ἐνυπαρξίας»¹⁰⁴, εἰς εὐθεροῦς ἐμπειρισμὸς, ἀγωνιζόμενος καὶ σεμνυνόμενος διὰ τὴν ἀντικειμενικότητά του, εἶναι ὁ χαρακτήρ τοῦ ἰδεαλιστικοῦ πνεύματος. Ἐπιστέγασμα τοῦ θαυμασίου ὑπερβατικοῦ συστήματος ὑπῆρξε τελικῶς ἡ καθάρσις τοῦ ὑπερβατικοῦ ἀπὸ τῆς αὐτονόμου καὶ ἀντικειμενικῆς περιοπῆς του καὶ ἡ ἀπόπειρα αὐτενθρονισμοῦ τοῦ πνεύματος εἰς τὸν θρόνον τῆς πρώτης Ἀρχῆς. Ὁ ἀνθρώπος ἔπλασε τὸν Θεόν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν κατ' εἰκόνα του, εἰς τὴν οὐσίαν ὅμως τὸν ἠρνήθη καὶ ἐθεοποίησε τὸ πνεῦμα του.

Τὸν Γερμανικὸν Ἰδεαλισμὸν δὲν συνεκλόνησεν ἡ ἐρώτησις περὶ τοῦ Θεοῦ. Τὸ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὅπως δύναται τὸ πνεῦμα νὰ φαντασθῇ ὅτι εἶναι, ὑπῆρξε τὸ δεδομένον τῆς ὅλης θεολογικῆς σκέψεώς του. Τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἰδεαλιστικῆς Θεολογίας ἔστηρίχθη ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως αὐτῆς. Ἐξαιρέσει τοῦ Kant τῆς κριτικῆς περιόδου, ἡ πίστις, παρὰ τὴν φαινομενικὴν ἀποδοκιμασίαν της, ὑπῆρξε τὸ θεμέλιον τοῦ θεολογικοῦ Ἰδεαλισμοῦ. Τὸ πνεῦμα ὠμίλησε καὶ πάλιν περὶ τοῦ πνεύματος, ἀλλ' αὐτὴν τὴν φορὰν διὰ τῆς αὐθεντίας ἑνὸς μεγαλοφυοῦς ὁμίλου, ὑπὸ τοῦ ὁποῖου ὑπεστηρίχθη, ἀνεκηρύχθη καὶ ἐπεβλήθη ὡς ὁ μονάρχης τῆς ἀντικειμενικότητος. Τὴν ἰδέαν τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ ἀντικατέστησεν ὁ γερμανικὸς Ἰδεαλισμὸς διὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ πνεύματος. Ἡ αὐτοπεποίθησις αὐτῆ τοῦ πνεύματος ὑπῆρξεν ἡ κλασσικὴ του ἀνθάδεια (αὐτὸς + ἡδομα). Τὸ Πνεῦμα ἐρωτεύεται ὡς Νάρκισσος τὸ πνεῦμα καὶ συνθέτει τὸν ὕμνον τοῦ πνεύματος :

* Πρβλ. κατωτ. κεφ. <Ἡ Ἀπουσία>, παράθεσιν 16.

«Τὸν <ἐαυτὸν> μου τραγουδῶ !
Θεὸς καὶ κόσμος
Ἐν Σύμπαν !
Ἐντός μου !» ¹⁰⁵.

Τὸ πνεῦμακ ατώπτεισε καὶ πάλιν τὴν «σκιάν» του εἰς τὸν «ἥλιον» καὶ «ἔρριψε τὴν δρόσον τῶν παραστάσεων του εἰς τὰ σύννεφα» ¹⁰⁶. Ἡ ἐγωκεντρικὴ αὐτὴ φιλοσοφία, ἡ ὁποία δὲν περιορίσθη εἰς ἀντικατάστασιν τῶν <κατὰ συνθήκην> διὰ τῶν <ὡς ἀληθῶς>, ἀλλ' ἐπεχείρησε νὰ γίνῃ θεογονία, ὑπῆρξε τὸ πρότυπον τοῦ νεωτέρου, ῥιζικωτέρου καὶ ὠμοτέρου θεολογικοῦ συστήματος τοῦ «Γνωμένου Θεοῦ». Ἡ ἀτίθασος Vernunft τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ κατεπάλασε τὴν summam intelligentiam τοῦ Σχολαστικισμοῦ καὶ ἠθέλησε νὰ γίνῃ causa sui καὶ finalis αὐτὴ καθ' ἑαυτήν: ratio ipsissima. Ὁ incurvatus in se γερμανικὸς Ἰδεαλισμὸς, «μὲ τὴν ὁριμὴν του πρὸς ἔνωσιν καὶ σύντηξιν πρὸς τὸ Ἄφθορον» ¹⁰⁷, θεωρῶν ὡς «ὑψιστον σκοπὸν διὰ πᾶν ἔλλογον ὃν τὴν ταυτότητα πρὸς τὸν Θεόν» ¹⁰⁸, θὰ θεωρηθῆ συγγενὴς τοῦ Ἰνδικοῦ Μυστικισμοῦ ¹⁰⁹, παραλλήλως «πλωτικὴ ἀναγέννησις» ¹¹⁰, κατ' ἐξοχὴν ὅμως ἄμεσος ἀπόγονος καὶ εὐπειθῆς μαθητὴς τῶν Γερμανῶν μυστικιστῶν τῶν Μέσων καὶ Νέων χρόνων, εἰς τὴν σχολὴν τῶν ὁποίων ἐφοίτησε καὶ εὔρε τὰς ἀρχάς του «οὐχὶ ἀπλῶς ἐν σπέρματι, ἀλλ' ἐν μέρει πλήρως ἀνεπτυγμένας» ¹¹¹.

Εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ γερμανικὸς Ἰδεαλισμὸς ἐγκλείει «ἓνα μυστικιστικὸν δυναμισμὸν» ¹¹², ἀλλ' ὑπερέβαλε κατὰ πολὺ προγόνους καὶ διδασκάλους καὶ δὲν ἐδίδαξε κυρίως τὴν <αὐτοθέωσιν>, ἡ ὁποία ἀνέχεται τὴν συν-θέωσιν, ἀλλὰ τὴν μονοθέϊαν τοῦ πνεύματος. Ὁ Ἰδεαλισμὸς ἐγεννήθη «ἐκ τοῦ πνεύματος, τοῦ Μυστικισμοῦ» ¹¹³ καὶ ἐπεκύρωσε τὴν ἐνότητα τοῦ Γερμανικοῦ πνεύματος, ἀπὸ τῆς αὐτοσυνειδήσεώς του εἰς τὸν μεσαιωνικὸν μυστικισμὸν μέχρι τοῦ <χρυσοῦ αἰῶνος> (1781 - 1831), ἀποδείξας «τὴν ἐσωτερικὴν ἐγρήγορσιν τῆς Γερμανικῆς φιλοσοφίας» ¹¹⁴, δὲν ὑπῆρξεν ὅμως ἀπλῶς «φιλοσοφικὴ λογικοποίησις τοῦ θρησκευτικοῦ μυστικισμοῦ» ¹¹⁵, ὁ ὁποῖος εὔρισκε τὴν εὐδαιμονίαν του εἰς τὴν διάλυσιν τοῦ <ἐγὼ> ἐντός τῆς <Θεότητος>, ἀλλ' ἐπεζήτησε τὴν διάλυσιν τοῦ Θεοῦ ἐντός τοῦ <ἀπολύτου Πνεύματος>. Ὁ Γερμανικὸς Ἰδεαλισμὸς εἶναι ὁ «ἄθεος Μυστικισμὸς» ¹¹⁶ καὶ ἀκριβῶς ἡ ἀντίφασις τοῦ ὅρου χαρακτηρίζει τὴν οὐσίαν του. Τὴν μυστικὴν ἔφεσιν συγχωνεύσεως ἀντικατέστησε διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐνοποιήσεως τοῦ πνεύματος. Ἡ ὑποκατάστασις τῆς τ α ν τ ῖ σ ε ω ς διὰ τῆς τ α ν τ ὅ τ η τ ο ς αἶρει τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Ἰδεαλισμοῦ ὡς μυστικισμοῦ καὶ ἐὰν «ἡ ἐσωτερικὴ πνευματικὴ συγγένεια μεταξὺ Μυστικισμοῦ καὶ Ἰδεαλισμοῦ» ¹¹⁷ διατηρῆται εἰς τὴν τάσιν τῆς ἐνώσεως, κατ' οὐσίαν ὁ Ἰδεαλισμὸς εἶναι «ἀμιγῆς ἐμπειρισμὸς» ¹¹⁸.

Ὁ ἀφορισμὸς: «Διὰ τοῦ ἐσωτάτου λόγου τῆς οὐσίας σου, τῆς σχετικῆς

τητός σου, ἐτέθης ἐνώπιόν σου καὶ ἐρρίφθης ἐκτός σου» ¹¹⁰ ὑπῆρξεν ἡ αὐτοκριτικὴ τοῦ Γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ, ἐκφρασθεῖσα ἄνευ συνειδήσεως καὶ εἰς τρίτον πρόσωπον. Ἐὰν ἡ <ἀπόλυτος Συνείδησις> τοῦ Ἰδεαλισμοῦ ἀπέκτα πετεροισμένην αὐτοσυνείδησιν, τὰ ἐξέφραζε τὴν αὐτοκριτικὴν αὐτὴν εἰς πρῶτον πρόσωπον : « Ἄχ, ἀδελφοί μου, αὐτὸς ὁ Θεός, τὸν ὁποῖον κατέσκεύασα, ἦτο ἔργον ἀνθρώπου ! Ἄνθρωπος ἦτο, μόνον ἐν πτωχὸν τμῆμα ἀνθρώπου καὶ Ἐγώ » ¹²⁰.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΘΕΟΦΙΛΙΔΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Ι. Η ΑΠΟΥΣΙΑ

«Βλέπεις αὐτὸ τὸ κενὸ ἐπάνω ἀπ' τὰ κεφάλια μας; Εἶναι ὁ Θεός. Βλέπεις αὐτὴν τὴν ρωγμὴν στὴν πόρτα; Εἶναι ὁ Θεός. Βλέπεις αὐτὴν τὴν τρύπα στὴν γῆ; Εἶναι ἐπίσης ὁ Θεός. Ἡ σιωπὴ εἶναι ὁ Θεός. Ἡ ἀπουσία εἶναι ὁ Θεός»¹.

Α. ΛΙΤΙΑ — ΛΙΤΙΑΤΑ

Ἡ σύγχρονος πίστις εἰς τὴν ἀπουσίαν τοῦ Θεοῦ, ὁ Ἄθεϊσμός, ἐθεωρήθη ὡς ἀποκλειστικὸν τέκνον τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας² καὶ ὠνομάσθη ἐπίσης *theologia negativa*³. Τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν ἐπιβεβαιοῖ ἡ <προσευχὴ> τοῦ ἀθέου βαρῶνου D' Holbach: «ὦ Θεέ... πάτερ, ὁ ὅποιος παρέμεινες ἀόρατος εἰς τὸ τέκνον σου! Ἀκατάληπτε καὶ ἀπόκρουφε Κινητήρ, τὸν ὅποιον δὲν ἠδυνήθην ν' ἀποκαλύψω! Συγχώρησον, εἴην ἡ περιορισμένη μου νόησις δὲν κατώρθωσε νὰ σὲ γνωρίσῃ... Ἐὰν σὺ ἐδημιούργησες τὴν διάνοιαν, ἐγὼ ὑπήκουσα πάντοτε εἰς αὐτήν... Ἐὰν δὲν ἐσκέφθην καλῶς περὶ σοῦ, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι δὲν ἠδυνήθην νὰ σὲ κατανοήσω»⁴. Ἡ ἀναχαίτησις τῆς θρησκευτικότητος καὶ ἡ ἀμφισβήτησις τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως, ὡς συνέπεια τῆς θεωρητικῆς ἀγνοίας τοῦ Θεοῦ, διακρίνεται ἐπίσης εἰς τὴν πορείαν τῆς σκέψεως τοῦ Arthur Drews: «Πῶς ὄφειλον νὰ δύναμαι νὰ λατρεύω εἰλικρινῶς καὶ πραγματικῶς <κάτι>, περὶ τοῦ ὁποίου <τὸ πολὺ-πολὺ> γνωρίζω, ὅτι ὑπάρχει, ἀλλὰ κατ' οὐδένα τρόπον, τί εἶναι; Ἐν ὄν, τὸ ὅποιον, πλήρως ἀδιερεύνητον, εἶναι τελείως καὶ αἰωνίως ἄγνωστον εἰς τὴν σκέψιν μου, ἔχει δι' ἐμὲ τοιαύτην σημασίαν, ὡς εἴην δὲν ὑπῆρχεν»⁵. Ὅθεν ἡ εἰς Θεὸν πίστις τῆς συγχρόνου ἀνθρωπότητος ὀφείλει κατ' ἀνάγκην νὰ ἐκλείπῃ, «ὅπως ἡ τελευταία ἐσπερινὴ ἐρυθρότης μιᾶς ἡμέρας, ἡ ὁποία βάφει προσέτι τὸν οὐρανόν, ἀφ' ὅτου ὁ ἥλιος ἐβυθίσθη ὑπὸ τὸν ὄριζοντα»⁶.

Ἡ σημασία τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας καὶ μάλιστα τῆς βαθύτητος

ένος Ν. Κ ο υ ζ ά ν ο υ ἢ τῆς ὠμότητος ένος J. Böhme *, ὑπῆρξεν ἀποφασιστική διὰ τὴν ὄλην ἐξέλιξιν τοῦ Ἀθεϊσμοῦ τῶν Νεωτέρων χρόνων. Ἡ ἄρνησις τῆς γνώσεως τῆς essentiae ὠδήγησεν εὐκόλως εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς existentiae Dei. Τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, τὸ ὅποιον ἐλάμπρυνεν ὁ ἀποφατικὸς ζῆλος τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ τοῦ μεταγενεστέρου σχολαστικισμοῦ, ἀντιγὰ διεγείρη τὸ δέος πρὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς προέτρεπεν ὁ Αὐγουστῖνος: «Secretum dei intentos debet facere non adversos»^α, ὠδήγησε τὴν σκέψιν ἀρχικῶς εἰς τὴν φρίκην καὶ τὴν θεώρησιν τῆς ἐρεῦνης ὡς βεβήλου: «Ἡμεῖς δὲν τολμῶμεν γὰ παίζωμεν μὲ τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ»^α, τελικῶς ὅμως διήγειρε τὴν ἀντιθέσιν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐβεβαίωσε τὴν ἀπουσίαν του.

Ἄλλ' ἐὰν οἱ ἀποφατικοὶ φιλόσοφοι ὀφείλουν γὰ ἐνταχθοῦν, «ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς στατιστικῆς»^α, μεταξὺ τῶν ἀθέων, ὡς ἀμφιοβητοῦντες τὸ κῦρος τῶν περὶ Θεοῦ δοξασιῶν, οὐσιαστικῶς παρέμειναν ἀναζητηταὶ τοῦ Θεοῦ. Εἰς τοὺς «ἀθέους» ἐνθέους, ἐφ' ὅσον «αἰτοῦν» καὶ «κρούουν», «δοθῆσεται» καὶ «ἀνοιγήσεται». Καὶ ἐὰν ὡς «δύσις» καὶ «ἄνοιγμα» δὲν ἀνατεῖλη ἡ πίστις, ἔχουν ἤδη λάβη τὴν εἰλικρινῆ ἐρώτησιν καὶ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ὑπεύθυνον ἐρευναν, αἱ ὁποῖα καταξιῶνουν τὴν «αἴτησιν» καὶ τὴν «κρούσιν», τὴν ἀγωνιστικὴν τάσιν τῆς αὐθυπερβάσεως. Ἐὰν ὅμως ἡ ὑπερβολὴ τῆς εὐθύνης ἐμφανίζῃ τὸν μὴ ὑποκείμενον εἰς ὑπαρξιν Θεὸν ὡς ἀνύπαρκτον, τοῦτο ἔχει σημασίαν οὐχὶ τόσον διὰ τοὺς ἰδίους, οἱ ὁποῖοι θεωροῦν ὡς ὑψίστην τὴν πραγματικότητα ἐκείνην, ἡ ὁποία ἀναιρεῖ τὴν πραγμα-τικότητα, ἀλλὰ δι' ὄσους θεωροῦν ὡς μόνην πραγματικότητα τὴν πραγμα-τικότητα καὶ ἐρμηνεύουν τὴν ἄρνησιν τοῦ Θεοῦ-πράγμα-τος ὡς πραγματικὴν ἄρνησιν τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, οἱ ἀποφατικοὶ φιλόσοφοι εἶναι οἱ ἄρνηται ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἀναγνωρίζουν περισσότερον παντὸς ἄλλου τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ ζῆλος των πρὸς ἄρσιν τῶν τοῦ κόσμου ἐκ τοῦ Θεοῦ συνέτεινε καὶ συντείνει εἰς τὴν ἄρσιν τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ κόσμου.

Ῥιζικωτέρα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐπικύρωσιν τῆς ἀθεϊστικῆς τάσεως τῶν δύο τελευταίων αἰῶνων ὑπῆρξεν ἡ σημασία τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ. Ἡ ἐν γένει ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία μορφολογικῶς οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἄθεος, κατ' οὐσίαν ὅμως, διὰ τῆς προβολῆς τῆς ὑποκειμενικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς θεωρήσεώς της ὡς προϋποθέσεως παντὸς εἶναι, ἐχρησίμευσεν ὡς βάσις διὰ τὴν ἀπόρριψιν πάσης ὑπερβαινούσης τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ἐγὼ πραγματικότητος. Ἡ ἀπολυτοποίησις τῆς συνειδήσεως ὑπὸ τῶν Schelling καὶ Fichte ἐσήμαινεν οὐσιαστικῶς οὐχὶ μόνον ἄρνησιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐπίσης θεώρησιν τοῦ Θεοῦ ὡς αὐτοπροβολῆς τοῦ

* Πρβλ. ἀνωτ. κεφ. «Ἡ Ἀπόφασις», παραθέσεις 575—582.

πνεύματος. Ὁ Schelling, ἀναγαγὼν τὴν ταυτότητα νοῦντος καὶ νοουμέ-
νου εἰς θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς πραγματικότητος, ὑπέταξε τὸ εἶναι εἰς τὸν
νοῦν καὶ ἐθεώρησεν ἐκ τῶν προτέρων τὸν ἀντινομικὸν <δημιουργούμενον>
Θεὸν τῆς τελευταίας του περιόδου* ὡς ἰδέαν τῆς συνειδήσεως, ὡς προσωπο-
ποίησιν τῆς ἀντινομίας καὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτοδημιουρ-
γίαν. Διὰ τῆς ἑγωκεντρικῆς του φιλοσοφίας, τῆς ἀντιλήψεως παντὸς ὑπαρ-
κτοῦ ὡς αὐτοσυλλήψεως τοῦ «Ἐγώ», ὁ Fichte ἀνήρθε τὴν ἀντικειμενικότη-
τα καὶ τοῦ κόσμου καὶ τῆς «ἠθικῆς Κυβερνήσεως» του, τῆς ὁποίας μετὰ ζή-
λου ὑπερημύνθη α. Ὁ Hegel, ὁμιλήσας περὶ τοῦ πνεύματος ὡς κατοπτρί-
ζοντος καὶ κατοπτριζομένου, ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου συγχρόνως, ἐδί-
δαξε τὴν μονοθεϊαν τοῦ περατοῦ πνεύματος, ἐφ' ὅσον τὸ πνεῦμα ἐκλαμ-
βάνει μόνον ἑαυτὸ καὶ ἐφ' ὅσον διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐκλαμβάνε-
ται ἢ περὶ ἀπολύτου Πνεύματος ἰδέα 2*.

Εἰς τὸν Ludwig Feuerbach ἐμφανίζεται ἀπροκαλύπτως ἡ σημασία
τοῦ Hegel, διὰ τὸν Ἄθεϊσμόν. εἶναι ἡ μοῖρα τῆς ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας νὰ
ἐπιδρῶ τότε, ὅταν ἐπιχειρῆται ἡ κριτικὴ τῆς, νὰ καθορίζη τὴν σκέψιν οὐ-
χὶ ἀμέσως, ἀλλ' ἐμμέσως, οὐχὶ ὡς εἶναι καὶ θέλει νὰ εἶναι, ἀλλ' ἀντε-
στραμμένη. Ὁ Ludwig Feuerbach εἶναι τὸ τυπικὸν παράδειγμα τῆς ἀπο-
στροφῆς πρὸς τὴν λογοκρατίαν τοῦ Hegel¹⁷ καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀποστροφήν
αὐτὴν ὀφείλεται ὁ ἀθεϊστικὸς ἐνθουσιασμός του. Ὁ ἄνθρωπος ἐνταῦθα

* Πρὸβλ. κατωτ' κεφ. «Ἡ Γένεσις», παραθέσεις 349—358.

α. «Οὐδόλωσ εἶναι ἀμφίβολον, ἀλλὰ τὸ βεβαιότατον παντός, ὅ,τι ὑπάρχει, μά-
λιστα ὁ λόγος πάσης ἄλλης βεβαιότητος, ἡ μοναδικὴ ἀπολύτως ἰσχύουσα ἀντικειμε-
νικότης, ὅτι ὑπάρχει μία ἠθικὴ κοσμικὴ Κυβέρνησις»⁹.

2* Ὁ Hegel οὐδέποτε ἐθεώρησεν ἑαυτὸν ἄθεον, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐνόμιζεν, ὅτι,
ὡς προτεστάντης (:«Ἡμεῖς οἱ Λουθηρανοί, εἶμαι καὶ θέλω νὰ μείνω...¹⁰), ἦτο
«ὁ πλέον πεπεισμένος πιστός»¹¹, σήμερον δὲ χαρακτηρίζεται <Ἄγιος>, «ἐὰν
ὡς Ἄγιον θεωρῶμεν τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος δὲν παλαίει ὡς ἀσκητῆς πρὸς ἐξιλα-
σμόν, ἀλλ' εἶναι βαθύτατα ἐξιλεωμένος πρὸς τὸν Θεόν του»¹². Τὸ ὅτι ἡ μεταγενε-
στέρα κριτικὴ ἐντάσσει τὸν Hegel εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἄθεϊσμοῦ, φαίνεται τό-
σον ὀξύμωρον, ὡς ἐὰν ἀνῆκεν «ὁ Μεφιστοφελῆς εἰς τὸν Οὐρανόν»¹³. Ἐν τούτοις
τὸ ἐγγελιανὸν λογικὸν σύστημα, μὲ τὴν ἀνήκουστον ἐξύψωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύ-
ματος καὶ τὴν «γοητείαν»¹⁴ καὶ «μαγείαν», ἡ ὁποία «μᾶς αἰχμαλωτίζει καὶ σήμερον
ἀκόμη εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς»¹⁵, (τὸ «σήμερον» τοῦ Dilthey ἀφεώρα εἰς τὴν πνευ-
ματικὴν ἐποχὴν τῆς στροφῆς τοῦ αἰῶνος. Ἐὰν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ ἐγγελιανόν,
κύριον θεωρητικὸν ἔργον τοῦ συγχρόνου Ἄθεϊσμοῦ, «L' être et le néant» τοῦ
J.—P. Sartre ἐδημοσιεύθη τῷ 1943, θὰ γίνῃ ἀντιληπτόν, ὅτι τὸ «σήμερον» ἐκεῖνο
διαρκεῖ μέχρι τοῦ νῦν), ἠρμηνεύθη ὑπὸ τῶν Νεο-εγγελιανῶν ὡς «τηρῶν τὰ προσχήμα-
τα» Ἄθεϊσμός, «διότι κατὰ βάθος ὁ Hegel ἠρνεῖτο τὸν Θεὸν τῆς Ἐκκλησίας, τὸ
ἀπόλυτον Πνεῦμα, ἐφ' ὅσον ἐθεώρει τὸ πεπερασμένον πνεῦμα, τὴν λειτουργίαν τῆς
συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀναγκαῖον, διὰ νὰ πληροφορηθῆ ὁ Θεὸς αὐτὸς
περὶ ἑαυτοῦ»¹⁶.